

3 Agrarisch natuurbeheer

De biologische varkenshouderij is in Nederland een vrij jonge sector en het inpassen van natuur- en landschap in een modern varkensbedrijf is geen gemakkelijke opdracht. Net als andere veehouderijsystemen in Nederland is ook de biologische varkenshouderij relatief sterk gespecialiseerd. De noodzaak om ziektes te voorkomen en te voldoen aan strenge Europese normen op het gebied van hygiëne en voedselveiligheid maken dat biologische varkenshouders streven naar goed controleerbare omstandigheden. De noodzaak processen “volledig” in de hand te houden en transparant te maken staat echter haaks op de dynamiek en spontaneiteit van natuurlijke systemen.

In dit hoofdstuk zijn adviezen opgenomen voor het omgaan met natuur en landschap op biologische varkensbedrijven. Aandachtspunten voor natuur- en landschapsbeheer op landbouwbedrijven zijn kort samengevat en er zijn links en adressen weergegeven naar organisaties die u kunnen assisteren bij het maken en uitvoeren van natuurplannen op u bedrijf.

3.1 Waarom agrarisch natuurbeheer in de biologische varkenshouderij?

Natuur en landschap vervullen in de biologische veehouderij een belangrijke rol. De biologische landbouw heeft een duurzaam imago en staat voor het streven naar een verantwoorde omgang met natuur, landschap en milieu.

Veel Nederlandse varkensbedrijven liggen in landschappen die van oudsher kleinschalig en zeer divers van karakter zijn. In het verleden hebben zich met name in Brabant, Limburg, Gelderland en Overijssel veel varkenshouders gevestigd. Door de sterke intensivering van de Nederlandse veehouderij in sinds de jaren 70 hebben kleinschalige, met houtwallen omzoomde percelen van de zandgronden inmiddels plaats gemaakt voor grotere, rechte kavels. Gekanaliseerde beken, egale percelen en maïs in monocultuur domineren nu op veel locaties het beeld. Veel cultuurhistorische waarden en natuurelementen zijn verdwenen en het landschap is op veel plaatsen eenvormiger geworden. Ook heeft er in sommige streken een explosieve toename van moderne varkensstallen plaats gevonden, waardoor het landschapsbeeld verder is verstoord.

De intensiteit van de varkenshouderij in Nederland is mede debet aan de milieuproblemen van vandaag. Door grote voer- en nutriëntenimport van buiten Europa ontstonden problemen met eutrofiering en verzuring van de natuurlijke omgeving. De agrarische gronden zijn op veel plaatsen verzadigd met fosfaat en stikstof en andere nutriënten spoelen plaatselijk nog steeds in te grote hoeveelheden uit naar het grond- en oppervlaktewater. De ammoniakemissie uit onder andere (varkens-)stallen heeft in veel gebieden geleid tot geuroverlast en tot verzuring van het milieu. Door deze ontwikkeling is ook de Nederlandse natuur zwaar aangetast.

Sinds de jaren 90 zijn strengere normen op het gebied van natuur en milieu geïntroduceerd. Daarnaast leiden problemen met ziektes en een proces van bewustwording in de maatschappij tot grote veranderingen in de Nederlandse landbouw. De aandacht voor natuurwaarden in de landbouwgebieden is de afgelopen sterk gegroeid.

Begin jaren 90 waren biologische bedrijven de aanjagers en klokkenluiders op het gebied van meer milieu en natuurbeheer in de landbouw. Ook in de huidige situatie ligt er voor biologische ondernemers weer een taak weggelegd als voortrekkers en koploper op het gebied van integratie van natuur en landschap in hun bedrijfssystemen.

De biologische varkenshouderij is een vrij jonge sector in Nederland. De meeste biologische varkenshouders zijn voortgekomen uit de gangbare varkensbedrijven.

Hierdoor is het natuur-en landschapsbeheer in de biologische varkenshouderij nog minder ontwikkeld vergeleken met b.v. de biologische melkveehouderij. Het lijkt daarom wenselijk en zinvol om bij de ontwikkeling van de biologische varkensbedrijven extra aandacht te besteden aan de integratie van natuur.

3.2 Agrarisch natuurbeheer – wat houdt het in?

Natuurbeheer in de landbouw (agrarisch natuurbeheer) kan zich richten op tal van factoren. Onderstaand zijn enkele belangrijke en veel voorkomende aandachtspunten samengevat:

- Verrijking van het bedrijfsareaal (erf en percelen) met kleine landschapselementen
- Onderhoud en beheer van bestaande kleine landschapselementen
- Actieve bescherming van soorten (b.v. weidevogels)
- Bevorderen van een gezond bodemleven door extra aandacht voor de organisch stof balans van de grond
- Voorkomen van erosie en verdroging door extra aandacht voor de organisch stof balans van de grond
- Voorkomen van ziektes en plagen (uitputting van het systeem) door:
 - Gebruik van gevarieerde teeltplannen (verschillende voedergewassen)
- Verminderen van de milieubelasting:
 - Voorkomen van uitspoeling van mineralen naar grond-en oppervlaktewater
 - Verminderen van de ammoniakemissie uit stallen en mestopslag
 - Werken zonder bestrijdingsmiddelen en/of kunstmest

3.3 Welke functies vervult natuur op het landbouwbedrijf?

Tijdens de planning en aanleg van landschapselementen op een landbouwbedrijf is het van groot belang dat eerst wordt nagegaan welke functie en doelstelling natuur op het bedrijf moet en kan vervullen. Hierbij kan men onderscheid maken in drie verschillende typen functies:

- Beleving en esthetiek: de aankleding van het bedrijf met natuurelementen verhoogt de belevingswaarde voor de mens
- Scheppen van biodiversiteit, voorkomen van uitsterven van soorten: aanleg van nieuwe natuur en onderhoud van bestaande natuur schept ruimte voor een diversiteit aan, soms bedreigde wilde en halfwilde dier- en plantensoorten*
- Functionele (bio-)diversiteit: door aanleg van een "natuurlijke" infrastructuur voor biologische vijanden op het bedrijf kunnen landbouwkundige functies worden ondersteund*

**de vormgeving van landschapselementen zal afhangen van de dier- en/of plantensoorten die men wil stimuleren of beschermen*

3.4 Meerwaarde door wisselwerking tussen productieareaal en landschapselementen

De meerwaarde van natuurlijke elementen (landschapselementen) in het agrarisch bedrijf ontstaat met name door de wisselwerking tussen het landbouwkundig areaal en het landschap erom heen. Zo biedt b.v. de aanwezigheid van kruidenrijke perceelsranden en houtwallen veel kansen voor meer "natuurlijke" gewasbescherming. De gewasbeschermende functie komt hierbij tot stand doordat de landschapselementen natuurlijke vijanden huisvesten (b.v. vogels en insecten) die in de landbouwgewassen de schadedruk door plaagorganismen kunnen verminderen.

3.4.1 Kleine landschapselementen als groene infrastructuur

Kleine landschapselementen in het agrarisch landschap vervullen daarnaast een belangrijke functie als "infrastructuur" voor wilde planten en dieren. Singels, houtwallen, niet beheerde overhoeken, wateren en andere kleine elementen vormen leefgebieden voor wilde, inheemse planten, vogels, insecten, amfibieën en/of kleine zoogdieren. Ook bieden landschapselementen in het agrarisch landschap ruimte voor het behoud van oude Nederlandse cultuurgewassen (denk aan fruitsoorten, granen etc). Veel gewassen die vroeger door de landbouw werden gebruikt maar die in de huidige situatie in vergetelheid zijn geraakt blijven op deze manier tot onze beschikking en dragen bij aan de diversiteit van natuurlijke hulpbronnen en natuurwaarden in Nederland.

Naast hun functie als leefgebied vervullen kleine landschapselementen een belangrijke functie als verbindingen (bruggen) tussen grotere aaneengesloten natuurgebieden. Planten en dieren die op de intensief beheerde landbouwgronden niet kunnen overleven vinden in de kleinschalige randstructuren een toevlucht. Populaties van dieren en planten die door de versnippering van het landschap van elkaar los zijn komen te staan worden door een netwerk van kleine landschapselementen weer met elkaar verbonden. Door deze netwerken te ontwikkelen kan het uitsterven van zeldzame, inheemse Nederlandse soorten effectief worden voorkomen.

3.4.2 Agrarische natuur en belevingswaarde

Landschappen en landschapselementen hebben ook een belangrijke betekenis voor de mens. Zij dragen in belangrijke mate bij aan het mentale welzijn van de mens. De aanwezigheid van natuur op landbouwbedrijven vergroot de belevingswaarde van bedrijven. In tijden waar de Nederlandse bevolking snel groeit en mensen in toenemende mate rust en inspiratie zoeken op het platteland krijgt ook de uitstraling en belevingswaarde van agrarische bedrijven meer aandacht. Voor de agrarische ondernemer is een positieve uitstraling belangrijk. Er ligt daarmee een uitdaging om als ondernemer bij te dragen aan een mooi en beleefbaar landschap. Een goede integratie van de vlees- en voerproductie met natuurfuncties kan hieraan een grote bijdrage leveren.

3.5 Wanneer is agrarisch natuurbeheer effectief ?

3.5.1 Verbindingen scheppen --- groene netwerken ontwerpen

De mate waarin landschapselementen hun uiteenlopende functies voor mens en natuur kunnen vervullen hangt mede af van de mate waarin zij onderling verbonden zijn. Daarnaast is de manier waarop zij worden beheerd van cruciaal belang.

In sommige gevallen zullen landschapselementen niet alle drie functies (belevingswaarde, natuurwaarde en functionele biodiversiteit) even goed kunnen vervullen. In dat geval moet er een keuze worden gemaakt en zal moeten worden

bepaald op welke functie bij aanleg of onderhoud de meeste nadruk kan komen te liggen. Natuurnetwerken (groen-blaauwe aders) in agrarische gebieden kunnen grof worden onderverdeeld in drie verschillende categorieën: Houtige netwerken, kruidige netwerken en natte netwerken.

Groen-blaauwe aders (netwerken):

- Houtige netwerken: houtwallen, heggen, singels, alleen
- Kruidige netwerken: ruigtes, bermen, oevervegetaties, extensief beheerde slootkanten, boomgaarden en andere kruidige elementen
- Natte netwerken: beken, sloten, poelen, drassige oevers en percelen

Verbindingen:

- Lijnvormig: perceelsranden, houtwallen, heggen, sloten ..
- puntvormig (stapstenen): solitaire bomen, struiken, kleinere bosjes, kleine poeltjes en wateren
- vlakvormig (eilanden): een extensief beheerd perceel tussen intensieve percelen, extensief beheerde boomgaarden, tuinen, grotere poelen, grotere overhoeken, grotere houtopstanden

3.5.2 De juiste balans tussen eenvoud en verscheidenheid --- Natuur in maten en vormen

Veel wildlevende diersoorten hebben een gevarieerde omgeving nodig om te kunnen overleven. Veelal is een en dezelfde diersoort op verschillende landschapselementen aangewezen om in zijn eerste levensbehoeftes te kunnen voorzien. Broedvogels b.v. gebruiken veelal landbouwpercelen om te foerageren, maar schuilen en broeden in aangrenzende bosjes, singels, houtwallen of oevervegetaties. Voor hun is het belangrijk dat de afstand tussen bosjes en percelen niet te groot wordt. Hetzelfde geldt voor insecten die als natuurlijke vijanden dienst kunnen doen. Deze overwinteren vaak in de randen van percelen en planten zich daar voort. Om voedsel te zoeken trekken ze het perceel in en doen daarmee veel goeds. Ook hier is van belang dat de afstanden die de dieren moeten overbruggen niet te groot worden.

De mate waarin landschaps- en natuurelementen en landbouwpercelen elkaar versterken hangt dus mede af van:

- De onderlinge afstand tussen de aanwezige landschapselementen.
- De topologie (onderlinge orientatie) van elementen
- De soortensamenstelling
- De diversiteit in structuur

Welke afstand en topologie wenselijk is zal weer afhangen van doel waarmee natuur wordt aangelegd. Als de nadruk b.v. ligt op het beschermen van weidevogels zal het onderlinge afstand van houtige elementen in het landschap groter gekozen worden dan in een situatie waar men bos- en zangvogels wil bevorderen. Dit, omdat weidevogels van open landschap houden, terwijl bosvogels aangewezen zijn op een gesloten begroeiing.

3.6 Soortenkeuze

De keuze voor de juiste soorten is belangrijk omdat deze indirect van grote invloed is op de natuurwaarde. buitenlandse, exotische sierplanten ogen veelal wel bijzonder, maar vervullen in de Nederlandse natuur geen functie als voedselplant, leefgebied of broedplaats van inheemse diersoorten. Ook het landschapsbeeld kan door een overmaat aan uitheemse vaste planten worden verstoort. Aanleg van tuinen met behulp van veel exotisch plantmateriaal werkt b.v. averechts op de belevingswaarde van het hele landschap. Dit doordat het erf sterk afsteekt van de omgeving. De identiteit, samenhang en kenmerkende uitstraling van het historisch gegroeide landschap wordt hierdoor veelal verzwakt.

Elke regio heeft in principe zijn eigen kenmerkende gewassen en planten. Bij aanleg van

natuur op landbouwbedrijven is het daarom aan te raden om zoveel mogelijk te werken met streekeigen plantmateriaal.

3.7 Flexibel omgaan met het beheer en bewust kiezen voor de juiste beheermethode

Behalve door aanleg van nieuwe natuurelementen kan ook een doelgericht en gevarieerd beheer van bestaande elementen veel bijdragen aan een mooi landschapsbeeld en de kwaliteit van het agrarisch bedrijf als leefgebied van wilde fauna en flora. Door een flexibele omgang met beschikbare beheersmethoden en door het tijdstip van onderhoud te variëren kunt u waarborgen dat u bedrijfsnatuur ten alle tijden voldoende schuilmogelijkheden en voedsel biedt voor wilde dieren op u bedrijf en dat wilde planten de mogelijkheid krijgen om zaad te zetten en zich succesvol voort te planten.

3.8 Ga mee met de koplopers!

Door de filosofie en de intenties van de biologische landbouw is de uitgangssituatie voor natuurontwikkeling op biologische bedrijven vergelijkbaar goed. Dit geldt in principe ook voor de biologische varkenshouderij.

Onderstaand zijn enkele eigenschappen van de biologische bedrijfsvoering genoemd die structureel bijdragen aan goede randvoorwaarden voor natuurontwikkeling op biologische bedrijven:

- Op biologisch beheerde akkers wordt geen gebruik gemaakt van bestrijdingsmiddelen of andere kunstmatige chemicaliën die het milieu schade toe zouden kunnen brengen en bodem, water, lucht, planten of dieren zouden kunnen bedreigen;
- De bemesting van percelen is erop gericht overschotten en uitspoeling van nutriënten te voorkomen. Het idee is om slechts zoveel nutriënten toe te voegen als de gewassen jaarlijks onttrekken aan de bodem. Door lagere bemestingsniveaus is er meer ruimte voor schrale vegetaties. Deze zijn gevarieerder in structuur en soortensamenstelling en zijn hierdoor van grote meerwaarde voor de natuur
- Door het gebruik van compost en ruige mest met daarin veel organisch stof wordt op biologische bedrijven gewerkt aan een levende, zwarte grond. Hiermee wordt bodem erosie en uitdroging voorkomen en het bufferend vermogen vergroot. Een humus rijke bodem is een ecosysteem op zichzelf die extreme ontwikkelingen van schadelijke micro organismen voor planten onderdrukt. Ook de macro-organismen (o.a pieren) gedijen dan goed en zorgen voor een permanent goed beluchte bodem.
- Door gebruik van moderne stallen en machines kan het uitdampen van schadelijke gassen uit mest en machines grotendeels worden voorkomen. De ammoniakemissie blijft beperkt waardoor geuroverlast en verzuring van de omgeving tegen wordt gegaan

3.9 Stappenplan voor natuurontwikkeling op uw bedrijf

Bij het maken van een natuurplan gaat het vooral om het benutten van ecologisch kansrijke situaties. Daarnaast is natuurlijk cruciaal dat u als ondernemers zich kunt vinden in het opgestelde plan. De vereiste beheersvormen en de consequenties ervan moeten u daarom van te voren proberen helder in beeld te brengen zodat u niet voor ongewenste verrassingen komt te staan.

- Voordat u begint met de aanleg van nieuwe landschapselementen op het bedrijf is het aan te bevelen om een goed overzicht te maken van de bestaande natuurwaarden en landschapselementen op u bedrijf.
- Een tweede belangrijke stap is dat er door u zelf of een deskundig adviseur een inschatting wordt gemaakt van de onderhoudstoestand en de actuele natuurwaarde van de bestaande elementen. Het is immers altijd goed om te weten wat je al in huis hebt en waar verbeterpunten liggen!

De vragen die u kunt stellen luiden als volgt:

- Hoeveel en welke natuurelementen heb ik al op mijn bedrijf?
- Zijn de landschapselementen in goede toestand ?
- Hoeveel soorten komen voor op mijn bedrijf (kruiden, grassen, bomen en struiken, dieren)?
- Hoeveel oude cultuursoorten komen voor op mijn bedrijf (fruitbomen, sierplanten)?
- Hoeveel van deze soorten kan ik zelf herkennen en benoemen?
- Zijn mijn landschapselementen in het verleden op de juiste manier onderhouden?
- Wat moet er gebeuren om ze op te knappen of desnoods het onderhoud te verbeteren?
- Welke kosten zijn eraan verbonden
- Waar is er evt. ruimte voor nieuwe natuur?
- Welke nieuwe natuur past bij mijn bedrijf ?
- Welke nieuwe natuur is wenselijk gezien de situatie in de omgeving?
- Wat zijn de technische benodigdheden?
- Wie kan ik me ondersteunen bij aanleg van landschapselementen (arbeid)?
- Waar kan ik subsidie aanvragen?

Niet elke ondernemer zal zich zelf voldoende expert voelen om de bovengenoemde vragen zonder hulp te beantwoorden. Het inschatten van de natuurwaarde van landschapselementen is soms niet gemakkelijk. Het herstellen van oude landschapselementen vergt veel ervaring en is veelal een vak apart (denk b.v. aan het herstel van achterstallig onderhoud in oude boomgaarden). Al te gauw wordt je als leek misleid door een eerste indruk en kies je spontaan voor precies de verkeerde maatregelen.

- In het algemeen is het aan te bevelen om voor uitvoering van een plan vrijblijvend te rade te gaan bij mensen en/of organisaties die op het gebied van landschaps- en natuuronderhoud (meestal gratis) ervaring hebben en kunnen adviseren.

Organisaties die op dit gebied veel ervaringen hebben zijn bij voorbeeld de provinciale landschapsbeheerstichtingen. Elke provincie heet haar eigen Landschapsbeheer Stichting. Deze organisaties hebben doorgaans deskundigen in dienst die over ruime ervaring beschikken op gebied van aanleg en onderhoud van natuur en die daarnaast veel kijk hebben op de boerenpraktijk. Ze leven zich snel in, in de specifieke situatie van bedrijven. Ook kunnen de provinciale landschappen een goed en actueel overzicht geven van beleids -en bestemmingsplannen die van toepassing kunnen zijn op u bedrijf. Het kan veel tijd en ergernis besparen om voor uitvoering van een plan hierover grondig advies binnen te halen.

3.10 De Planmethode ANNA

Door platform Biologica samen met het CLM (Centrum voor Landbouw en Milieu) is recentelijk een hulpmiddel ontwikkeld voor het maken van bedrijfsnatuurplannen. Deze handleiding is gepubliceerd onder de naam "ANNA" en is verkrijgbaar bij platform Biologica. Ook is er een online-versie beschikbaar op: <http://site.milieuwijzer.nl/anna/>

ANNA is geschikt voor elke ondernemer in de biologische landbouw. U kunt de natuuranalyse zelf uitvoeren met behulp van een duidelijke handleiding. ANNA biedt u dus ook de ruimte om eerst zelf een globaal plan op te stellen voordat u de adviseur belt.

3.11 Organisaties die kunnen adviseren bij het opstellen van een bedrijfsnatuurplan en het vinden van subsidie:

Adviserende instanties		
Landschapsbeheer Nederland	030-234 5010	http://www.landschapsbeheer.com
Steunpunt agrarisch natuurbeheer Friesland	058-292 5225	http://www.nlto.nl/projecten/
Steunpunt agrarisch natuurbeheer Flevoland	0320-294 933	em@il: steunpuntflevoland@agrarischnatuurbeheer.net
Steunpunt agrarisch natuurbeheer Groningen	050-317 8551	Zie Friesland
Steunpunt agrarisch natuurbeheer West-Nederland	0172-409 543	http://www.innatura.org/
Steunpunt agrarisch natuurbeheer Zeeland	0113-247 700	
Stichting IKL Limburg	0475-352 000	e-m@il: ikl@ikl-limburg.nl
De Vlinderstichting (Aanleg van natuur voor vlinders en bijen)	0317-467346	http://www.vlinderstichting.nl e-m@il: info@vlinderstichting.nl
IVN-Nederland (Vereniging voor milieu-en natuureducatie)	020- 6228115	http://www.ivn.nl
Stichting Bronnen (inheemse bomen en struiken)	024- 3601280	http://www.bronnen.nl/ e-ma@il: Chris.Rovekamp@bronnen.nl
Steunpunt hoogstamfruit		http://www.steunpunthoogstamfruit.nl
Subsidies		
LNV-loket	0800- 22 333 22	http://www.hetlnvloket.nl
Dienst Landelijk gebied (DLG)	030 - 275 66 00	http://www.minlnv.nl/lnv/algemeen/dlg
Vraag ook bij u gemeente naar mogelijkheden voor subsidie voor erfbepanting en overige maatregelen!		
b.v. subsidiepot Gemeentelijke Projecten Landschapsbeheer (<i>Fonds Vernieuwing Landelijk Gebied</i>)		

3.12 Voorbeelden van functie en meerwaarde van verschillende natuurelementen voor agrarische bedrijven

Element	Betekenis voor De natuur	Betekenis voor het landschap	Betekenis voor het bedrijf
Bomenrijen Lanen Singels houtwallen groenstroken	<ul style="list-style-type: none"> - vormen houtige lijnvormige elementen in het landschap die leidraad zijn voor vliegroutes van vogels, vlinders, insecten en vleermuizen - voedsel, nest en schuilgelegenheid - Biodiversiteit 	<ul style="list-style-type: none"> - Zichtbaar maken van grenzen lanen, waterlopen e.d. - coulissen of doorkijklandschap - overhoek beplanting op over hoekjes 	<ul style="list-style-type: none"> - schaduw in de uitloopweide - biotoop voor plaagbestrijders (o.a. vogels en insecten) - windbrekers uitloopweide en voor stallen (dierenwelzijn, energiebesparing) - biotoop plaagbestrijders (o.a. loopkevers)
Erfbeplanting Heggen Inheemse vaste planten	<ul style="list-style-type: none"> - biodiversiteit - voedsel, nest en schuilgelegenheid - vormen houtige lijnvormige elementen in het landschap die leidraad zijn voor vliegroutes van vogels, vlinders, insecten en vleermuizen - voedsel, nest en schuilgelegenheid 	<ul style="list-style-type: none"> Herstel cultuurhistorische aanplant vormen met leilinden, hagen en boeren tuinen -Traditionele afscheiding van perceel of erf -verwijzing naar extensievere vormen van landbouw 	<ul style="list-style-type: none"> - aankleding bebouwing - windkering - biotoop voor plaagbestrijders - Visuele afscherming uitloopweide - windkering - biotoop voor plaagbestrijders (o.a. vogels) - ondoordringbare perceelsafscherming - afscherming uitloopweide - verwerking snoeihout - lekkernij varkens
Knotbomen Solitaire bomen	<ul style="list-style-type: none"> - Houtige lijnvormige beplanting - voedsel, nest en schuilgelegenheid 	<ul style="list-style-type: none"> Cultuurhistorische of traditionele onderhoudsvorm 	<ul style="list-style-type: none"> - snoeihout voor takkenhopen; - veekierend raster; - lekkernij voor de varkens.
plas-dras situaties, flauwe oevers	<ul style="list-style-type: none"> - Biodiversiteit - voedsel, nest en schuilgelegenheid voor insecten (larven), vis, vogels, amfibieën 	<ul style="list-style-type: none"> Cultuurhistorische verwijzing naar extensievere vormen van landbouw 	<ul style="list-style-type: none"> - biotoop plaagbestrijders (o.a. zwaluwen en vleermuizen)
Poel	<ul style="list-style-type: none"> Biodiversiteit Biotoop voor amfibieën en insecten 	<ul style="list-style-type: none"> Traditionele of cultuurhistorische drinkpoelen en brandpoelen 	<ul style="list-style-type: none"> - Nestmateriaal en voedselaanbod zwaluw - speelplaats voor het varken
(Hoogstam-) boomgaard oude rassen	<ul style="list-style-type: none"> - voedsel, nest en schuilgelegenheid 	<ul style="list-style-type: none"> Cultuur historisch 	<ul style="list-style-type: none"> - fruit
Kruidenrijke randen	<ul style="list-style-type: none"> - biodiversiteit - voedsel, nest (bodembroeders) en schuilgelegenheid (insecten) 	<ul style="list-style-type: none"> Cultuurhistorische verwijzing naar extensieve landbouw 	<ul style="list-style-type: none"> - ruwvoergewasdiversiteit tbv dierenwelzijn - toename kruiden in uitloopweide.
Nestkasten	<ul style="list-style-type: none"> Biodiversiteit stimuleren, zwaluw, uilen en vleermuizen 	<ul style="list-style-type: none"> -- 	<ul style="list-style-type: none"> T.b.v. wegvangen van insecten
Takkenhopen of broeihopen	<ul style="list-style-type: none"> Schuil en nestgelegenheid 	<ul style="list-style-type: none"> Traditionele vorm van opslag sprokkelhout voor kachelaanmaak en stook bakovens 	<ul style="list-style-type: none"> - snelle verwerking maaisel en snoeihout - huisvesting marterachtigen die plagen bestrijden van konijnen, ratten en muizen